

מצב הספריות הכלליות בתחום ההסתדרות

(לאור השאלונים שנשלחו ע"י המדור לספריות של המרכז לתרבות)
 לפי החלטת מועצת הספרנים שליד זומדור לספריות של המרכז לתרבות
 נשלחו בחדש דצמבר 1949 שאלונים לכל הספריות שבמסגרת ההסתדרות: (א)
 ספריות ההתיישבות העובדת; (ב) ספריות מועצות הפועלים; (ג) ספריות שונות:
 בתי חרושת, קואופרטיבים וכד'.

מטרת הסקר היא לעמוד על מצבן של הספריות הכלליות (להוציא ספריות
 מקצועיות), תנאי עבודתן וכן מידת היקפו של השרות ואופיו הניתן לקוראים.
 תוצאות סקר זה ניתנות כאן ב"ג טבלאות המשקפות מכמה בחינות את המצב הקיים
 בספריות בתחילת שנת תש"י.

סקר זה הוא, כמדומני, ראשון בהיקפו בחקר מצב הספריות בארץ בכלל
 ובתחום ההסתדרות בפרט. בטבלאות הניתנות להלן אפשר לעמוד על היש ועם זאת
 גם על החסר, הלקוי והפגום. אנו מקווים שכל המעוניינים, מוסדות ועסקנים, יתנו
 דעתם למסקנות סקר זה מתוך שאיפה לתקן את הטעון תיקון.

א. ההתישבות העובדת

1. שאלונים.

הספרנים נתבקשו לא אחת מהמדור לספריות למלא את השאלונים ולהחזירם. הטבלה הבאה מראה את תוצאות פנייתנו לספרני ההתישבות העובדת ומידת עירותם להיענות למרכזם.

טבלה א: שאלונים

שם הזרם	מספר הישובים	מספר הנפשות	נשלחו שאלונים	הוחזרו שאלונים	אחוז המשקים שענו	מספר הנפשות במשקים	אחוז הנפשות	הערות
הקיבוץ המאוחד	78	30.022	78	53	68	19.546	65	השאלונים יושלחו לאחוזי המספרים הנ"ל
הקיבוץ הארצי	65	19.198	65	45	69	12.694	66	
חבר הקבוצות	41	10.183	41	27	66	7.188	70.5	
הנוער הציוני	11	1.630	11	8	73	830	51	
הקיבוץ הדתי	16	2.659	16	10	62.5	1.928	72.5	
תנועת המושבים	58	14.950	58	20	34.5	6.852	46	
סיה	269	78.642	269	163	60.5	49.038	63	

הערה א: הטבלה כוללת רק את הספריות הכלליות של החברים ולא ספריות בתי ספר ומוסדות חינוך וספריות מיוחדות: חקלאיות, טכניות וכו' — אם אינן כלולות בספריה הכללית וברישום הכללי.

הערה ב: הספריות מפולגות לפי זרמי התנועה, למען יראה כל זרם את המצב בספריותיו הוא ויעשה כמיטב יכולתו לשיפורה לפי המסקנות שבסוף מחקרנו.

הערה ג: בתנועת המושבים יש למעשה 115 ישובים, אבל הבאנו בחשבון את אלה המבוססים ואשר קשריהם עם המדור לספריות מהודקים יותר.

* * *

2. שיכון הספרייה.

פעולת הספרייה תלויה במדה רבה בתנאי שיכונה. שיכון מתאים — השפעתו חיובית על הספרן והקורא כאחד. בבואנו לחוות דעה על פעולת הספרייה, עלינו איפוא להביא תחילה בחשבון את מצב שיכונה ומידת התאמתו למטרתו.

טבלה ב: שיכון הספרייה

דירה משותפת או בודדת						צריפים או בנינים					שם הורם
% בנינים מיוחדים	% במשותף	% לחוד	מספר המשקינים שעבר	% בנינים	% צריפים	מספר המשקינים שעבר	% בנינים	% צריפים	מספר המשקינים שעבר		
5	40	17	54	23	42	61	24	38	15	39	הקבה"מ
—	44	15	56	20	35	46	14	23	16	30	הקבה"א
—	60	16	40	11	27	32	13	48	12	25	חבה"ק
—	29	2	71	5	7	20	1	80	4	5	הגורר הציוני
—	60	6	40	4	10	30	3	70	7	10	הקיבוץ הדתי
13	54	8	33	5	15	77	10	23	3	13	תנועת המושבים
2	48	64	50	68	136	53.5	65	46.5	57	122	ס"ה

* * *

3. השקעה והוצאה בספרייה.

יש להבדיל בין השקעה לבין הוצאה. נקיון, מאור, שכר, דירה וכדומה בגדר הוצאות הם, כי לאחר הוצאת הכסף לא נשאר דבר שאפשר להעריכו כרכוש, כשזה כסף. לעומת זאת: בנין, ספרים, מדפים, ארונות וכו' — השקעות הם; יש להם ערך כספי והם שווה כסף. יש להפחית, לפי הנוהג, בכל שנה 10% מן ההשקעה, פחת השימוש, לחובת הוצאת הספרייה. פחת זו יחד עם שאר ההוצאות: נקיון, מאור, מכשירי כתיבה, שכר הספרן וכו' מהווים סכום ההוצאות של הספרייה לשנה שהוא מתחלק למספר הספרים שהושאלו השנה או למספר הקוראים במוצע השנה. בדרך זו אנו יכולים לדעת כמה עולה הקריאה של ספר אחד או מהי ההוצאה של חבר על קריאתו. כמו כן אנו יכולים לדעת כמה הושקע באינבנטר הספרייה, אחרי נכוי פחת השימוש, וזהו רכושו של המשק, לא כך נוהגים במשקי ההתיישבות העובדת: כהוצאת כספים על מנת לא להחזיר מופיעים כל אלה (ספרים, מדפים וכו') שהגדרנום כהשקעה. וההוצאות באמת (מאור, נקיון, שכר ספרן וכו') אינן מופיעות כלל בחשבונה של הספרייה במאזן המשק.

הטבלה הבאה משקפת לפיכך רק את ההשקעה בקנית ספרים, בכריכות זכר וזאינה אומרת ולא כלום על ההוצאות שהישוב מוציא על החזקת הספרייה. יאף לא השקעה בבנין.

טבלה ג: הוצאות הספרייה

לכל נפש	ס"ה בלירות	נפשות באחוזים	מס. הנפשות	%	מס. המשקים שענו	
530	6694	42	12.624	46	36	הקבוץ המאוחד
501	5566	57	11.103	57	37	הקבה"א
486	2590	53	5.406	49	20	חבה"ק
333	80	14	240	18	2	הנוער הציוני
425	772	86	1.813	55	9	הקבוץ הדתי
248	1490	40	5.990	27	16	תנועת המושבים
460	17192	47	37.176	44	120	ס"ה

* * *

4. כמות הספרים.

מבחר-ספרים עשיר ומגוון מרחיב את שדה-פעולתה של הספרייה בין כל סוגי האוכלוסיה. קורא-קורא וטעמו קורא-קורא וצרכיו בקריאה: זה קורא לשם שעשועים ובלוי זמן וזה — לשם למוד והעשרת ידיעותיו. זה דרגת השכלתו גבוהה וזה דרגת השכלתו נמוכה. והספרייה שבידה לספק צרכי רבים עשויה למשוך אליה קוראים מרובים.

טבלה ד: מספר הספרים

לכל נפש	מס. הספרים בכלל	אחוזים	מספר הנפשות	אחוזים	משקים שענו	
9.9	178.666	59	17.925	47	37	הקבה"מ
8.7	98008	58	11.304	66	43	הקבה"א
7.8	52.851	66	6.722	61	25	חבה"ק
5.1	4.297	66	830	72	8	הנוער הציוני
6.4	12.375	96	1928	63	10	הקבוץ הדתי
3.7	25.840	57	6.852	34	20	תנועת המושבים
8.1	372.037	57	45.561	53	143	ס"ה

5. חלוקת הספרים לפי השפות

רווחת היתה הדעה בצבור עד כה, שספרי-הלעז מהווים את הרוב בספריות הקהתישבות העובדות. ואמנם כך היה המצב בשנים עברו, שעה שהעולים הביאו אתם ספרים בשפות שונות ומועט היה מספר הספרים שראו אור בעברית. בינתיים — נעלמו ספרי-הלעז בחלקם הגדול מהספריות והורישו את מקומם לספרים עבריים. רבות כבר נקודות-הישוב שאין בהן אף ספר לעזוי בלטרסטי אחד בספריה. בלשונות אחרות רוכשות הספריות לרוב ספרי מדע שימושי וספרי עזר. השינוי הגדול שחל בהרכב הספרים של הספריות לא רק בשטח השפה אלא גם בשטח הענייני מראה הטבלה דלהלן.

טבלה ה: חלוקת הספרים

ס"ה	לועזית	יידיש	עברית ושפות אחרות	עברית בלי הבדלו	עברית ספרים אחרים	עברית ספרות יפה	
178.666	35.343	17.256	11.377	33.463	33.866	47.361	הקבה"מ
98.008	23.703	1.903	2.250	19.371	20.619	30.162	הקבה"א
52.851	5.229	9.05	—	4.030	14.834	27.853	חבה"ק
4.297	543	35	—	—	1.437	2.282	הנוער הציוני
12.375	335	3	—	—	4.945	7.092	הקבוץ הדתי
25.840	798	80	2.117	5.318	5.786	11.741	תנועת המושבין
372.037	65.951 17%	20.182 5%	15.744 4%	62.182 16%	81.487 22%	126.491 36%	ס"ה

6. מספר הקוראים.

במספר קוראיה תיבחן ספריה, כי עליה למשכס אליה. המספר, אם רב ואם מעט הוא, תלוי כמובן גם בגורמים אחרים: ידיעת השפה, הרמה התרבותית ועוד. אבל הגורם העיקרי הוא מצב הספריה, חומר הספרים שלה ופעולותיה. חוסר קוראים מוכיח על ליקוי חמור בספריה ובעבודתה.

השיבות יתרה יש גם לידיעת הרכב הקוראים לפי השכלתם, גילם, ארץ מוצאם ומקצוע עבודתם. ולו היינו עורכים את ספרי הקריאה של הקוראים לפי החלוקה דלעיל היינו מקבלים ע"י כך חומר מענין ומאלף: מה קורא יליד הארץ ומה — יליד החוץ, השפעת השכלה, גיל ומקצוע על הקריאה וכד'. אולם לצערנו טרם הגיעה השעה שהספרן, העוסק בספריה מתוך התנדבות, יהיה פנוי לכך.

טבלה ו: מספר הקוראים

מס. אחוזים לנפש	מס. הקוראים	%	מס. הנפשות	אחוזים	מס. הספריות	
50	8.212	54	16.480	53	42	הקבה"מ
45	4.757	54	10.501	60	39	הקבה"א
43	2.997	66	6.780	61	25	חבה"ק
73	535	44	730	63	7	הנוער הציוני
56	1.079	72	1.928	56	10	הקבוץ הדתי
23	1.225	34	5.179	29	17	תנועת המושבים
45	18.805	52	41.598	51	140	ס"ה

הערה: העליה הגדולה באחוזי הקוראים של הנוער הציוני ואולי גם של הקיבוץ הדתי באה בגלל צעירותם של החברים ומיעוט מספר הילדים בהם. לפיכך רב בהם מספר הקוראים באופן יחסי למספר הנפשות.

7. חלוקת הקוראים לפי השפות

על השתרשותה של השפה העברית בחיי הישוב, ועל מקומו העיקרי של הספר העברי בספריות שבהתישבות העובדת מספרת לנו טבלה ז.

טבלה ז: חלוקת הקוראים לפי השפות

ס"ה	עברית		לועזית		יידיש		עברית		ס"ה
	%	ושפות אחרות	%	בלבד	%	בלבד	%	בלבד	
8.212	26.6	2.189	4.4	363	1.9	156	67	5.504	הקבה"מ
4.757	26.1	1.249	6.5	309	0.6	33	66	3.166	הקבה"א
2.997	8.2	247	2.4	73	1.	32	88	2.645	חבה"ק
535	29	155	1.1	60	0.5	3	59	317	הנוער הציוני
1.079	16	173	2.1	23	—	—	81	883	הקבוץ הדתי
1.225	5.4	66	2.7	33	0.3	4	91	1.122	תנועת המושבים
18.805	21	4.079	4.5	861	1.2	228	72	13.637	ס"ה

8. מספר הספרים שהושאלו לקריאה.

שטח זה חסר פירוט יתר המצוי בשאלונים של עמים שונים בעולם. פירוט יתר של סוגי הספרים היה נותן תמונה בהירה יותר מרמת הקריאה ומסוגי הקוראים.

אבל אין בידי הספרנים שבהתישבות העובדת במצב הקיים של הספרייה, חוסר זמן וחוסר מכשירים, חומר מוכן לפירוט.

*

9. הערכה כללית.

טבלה ט' מיוסדת על ההנחה, שגם הספריות שלא ענו על השאלות אינן נופלות מהספריות שענו, בתקציבן, מספר ספריהן, מספר קוראיהן ומספר הספרים שהושאלו על-ידיהן. הנחה זו מסתמכת על הידיעות שיש בידי המדור לספריות משנים קודמות. הואיל וזוהי רק הערכה בלבד נתנו מספרים עגולים באלפים ומאות ולא בעשרית ויחידות.

*

10. השכלתו של הספרן והכשרתו המקצועית.

הספרן, כמדריך בקריאה וכיועץ בעניני השכלה חייב להיות בעל השכלה מלבד השכלתו הכללית עליו לקבל הכשרה מקצועית. 84 בלבד מבין עובדי 269 ספריות קבלו עד היום הכשרה אלמנטרית, מהם 80 בארץ. על הישובים לאפשר לספרן ללמוד בקורס ואילו על הספרן לדעת כי אפילו נסיון של שנים לו, עבודתו תהיה לקויה אם חסר הוא ידיעה תיאורית מספקת.

יש לציין את ההחלטה שנתקבלה בכינוס ספרני הקיבוץ הארצי. לפיה על הספרן לבקר את הקורס של המדור לספריות והקיבוץ נדרש לאפשר לו זאת. כן על הספרן לעבוד בספרייה לפחות שלש שנים.

*

11. עבודת הספרנים בהתנדבות או כשעות-עבודה במשק.

הספרנות דורשת מבעליה התמדה, מנוחת-נפש ויישוב-דעת. עייפות וכן ארעיות בעבודה, אין בהן כדי לשפר ולשכלל את עבודתו של הספרן. טבלה יא גותנת תיאור מציאותי על תנאי עבודתו של הספרן בהתישבות העובדת.

*

12. ציוד ספרייתי.

השימוש בכלי-עבודה מודרניים מותאמים לתעודתם מעיד על ההבנה המקצועית. מספר המשתמשים ביומן הוא קטן. זה מוכיח שהספרן טרם עמד על יעילותו. היומן מאפשר לספרן למסור דו"ח מהיר בלי הכנה מיוחדת ובלי עבודה נוספת. ספרייה שאין בה אינבנטר מסודר ומסומן (ויש כאלה. ראה הטבלה למטה) — סדריה לקיים.

יש לציין את ההתקדמות בשטח זה. כל אלה שלקחו חלק בקורסים מטעם המדור לספריות משתמשים בציוד המותקן ע"י המדור לספריות.

טבלה ח: מספר הספרים שהושאלו לקריאה

בממוצע	ס"ה	%	לועזית	%	יידיש	%	עברית ושפות אחרות	%	שונות	%	ספרים אחרים	%	ספרות יפה	מס. הקוראים	שמות הזרמים
14.3	47.111	10.4	4.924	3.6	1.761	24	11508	—	—	12	5.808	49	23.110	3.292	הקבה"מ
16.2	24.384	24	5.981	1.7	418	—	—	7.5	1.850	18	4.468	48	11.667	1.503	הקבה"א
10.2	9.192	3.2	299	3.9	360	—	—	—	—	26	2.418	66	6115	894	הבה"ק
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	הנוער הציוני
15.9	6.180	1.1	70	—	—	—	—	—	—	9	510	90	5600	387	הקיבוץ הדתי
22.2	4.478	—	—	—	—	—	—	100	4.478	—	—	—	—	201	תנועת המושבני
14.5	91.345	12	11.274	2.7	2.539	12	11508	6.9	6.328	14	13.204	51	46.492	6.277	ס"ה

טבלה ט: הערכה כללית

ס"ה : ספרים שהושאלו	מס. הספרים שהושאלו לכל קורא	ס"ה קוראים	אחוזי הקוראים לנפשות	ס"ה ספרים	אחוזי הספרים לנפש	ס"ה לירות	הסכום לכל נפש	מספר הנפשות	מספר הספריות	
214.500	14.3	15.000	50%	297.000	9.9	15.900	530	30.022	78	הקבה"מ
139.300	16.2	8.600	45%	167.000	8.7	9.618	501	19.198	65	הקבה"א
43.800	10.2	4.300	43%	79.400	7.8	4.948	486	10.183	41	חבה"ק
11.000 הערכה	10 הערכה	1.100	73%	8.300	5.1	542	333	1630	11	הנוער הציוני
22.200	15.9	1.400	56	17.000	6.4	1.130	425	2659	16	הקבוץ הדתי
7.500	22.2	3.400	23	55.200	3.7	3.707	248	14.950	58	תנועת המושבים
438.300	13	33.800	43	623.900	8	35.845	455	78.642	269	ס"ה

טבלה י: השכלת הספרן והכשרתו

קורס לספרנים	בעלי הכשרה מקצועית		בעלי השכלה			
	עצמית	בח"ל	עממית	בינונית	גבוהה	
31	1	2	10	33	3	הקבה"מ
27	—	1	7	30	3	הקבה"א
14	—	1	5	18	4	חבה"ק
	—	—	—	8	—	הנוער הציוני
2	—	—	1	7	1	הקבוץ הדתי
6	—	—	4	15	—	תנועת המושבים
80	1	4	27	111	11	ס"ה

טבלה יא: עובדים בהתנדבות או כשעות-עבודה.

כל השבוע	3 ימים	יום בשבוע	שעות עבודה לא בהתנדבות	ספרנים	שעות של הת- נדבות בשבוע	ספרנים	
2	2	1	40	8	219	46	הקבה"מ
1	1	—	76	9	244	38	הקבה"א
—	—	—	2	1	128	26	חבה"ק
—	—	—	—	—	40	7	הנוער הציוני
—	—	—	—	—	38	9	הקבוץ הדתי
—	—	—	3	1	67	17	תנועת המושבים
3	3	1	121	19	736	143	ס"ה

13. משאלות הספרנים.

הטבלה הבאה, — משאלות הספרנים, — משקפת את מצב הספריות. לא בנינים מיוחדים ולא מותרות שואלים הספרנים, כי אם דברים שהכרח בהם: שיכון, ריהוט, תקציב ושעות עבודה. גם ההדרכה בספרות מקצועית הנדרשת מאת המדור לספריות, חיוניות הן, שבלעדיהן אין הספרייה יכולה למלא את תפקידה. ויש לספרן אף דרישות מעצמו: הכשרה מקצועית, השתלמות נוספת ובית מדרש לספרנים.

מספרם המועט של המשיבים על שאלון זה מקורו ביאוש הרב; הספרנים נתקלים באדישות הקהל, ונראה להם שהתשובות לא יוסיפו למעמדם. הקהל יעבור לסדר היום בלא להתחשב בדעתם.

טבלה יב: ציוד ספרייתי

לפי המקצוע	לפי א"ב של המחברים	הספרים עומדים לפי ס' האינונ'		קטלוג מקצועי		קטלוג מחברים א-ביתי		קטלוג מחברות		יומן		כרטיס הקורא		כרטיס הספר		ספר האינוטר		מספר הספר'	
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%			
מס. %	מס. %																		
27/13	51/22	32	15	17	8	51	24	47	22	23	12	100	47	95	45	80	38	47	הקבה"מ
26/10	25/9	50	18	52	20	71	27	63	24	30	11	99	37	97	37	99	36	38	הקבה"א
12/3	16/4	70	17	46	11	75	18	33	8	20	5	83	20	75	18	70	17	24	חבה"ק
20/2	—	66	6	33	3	44	4	66	6	—	—	88	8	44	4	33	3	9	הנוער הציוני
20/2	22/2	44	4	21	2	66	6	55	5	22	2	100	9	88	8	77	7	9	הקבוץ הדתי
0,9/1	1/2	70	12	17	3	59	10	47	8	35	6	77	13	94	16	82	14	17	תנועת המושבים
21/31	27/39	50	72	32	47	61	89	66	95	25	36	93	134	88	128	79	115	144	ס"ה

דו"ח מוסרים: הקבה"מ 18, הקבה"א 20, חבה"ק — הקיבוץ הדתי 3, הנוער הציוני 5, תנועת המושבים 7

טבלה יג: משאלות הספרנים

שם הזרם	מהמשק								לגבי עצמו	
	שיכון	ריהוט	הגדלת התקציב	ציוד	שעות עבודה	הדרכה ויקורים	ספרות מקצוע' וביבל'	עזרה כספית		
									הכשרה בקורסי' או בכתב	השתל' נוספת
הקבה"מ	15	5	9	2	5	7	3	4	7	2
הקבה"א	9	—	11	1	9	14	3	7	12	3
חבה"ק	9	1	6	—	4	7	4	1	3	4
הנוער הציוני	1	1	2	—	—	1	—	—	3	1
הקבוץ הדתי	—	1	—	2	—	2	—	—	1	2
תנועת המושבים	1	2	5	1	2	2	1	—	3	—
סך-הכל	35	10	33	6	20	33	11	12	29	12

14. סיכום.

תנאי העבודה של הספרן בהתישבות העובדת הם לרוב קשים מאד: צפיפות ודירה משותפת. שעות-עבודה מטעם היישוב לא ניתן לו והוא עובד בספריה אחרי יום-עבודה מפרך, גם הכשרה מקצועית אין הוא מקבל — והתוצאות נותנות אותותיהן בדרך העבודה ובמעוט המשיבים על רוב השאלות שבשאלון. מכל מקום — יש פירון בעבודה. יש קוראים ויש ספרים. מכאן אנו עומדים על מסירותו של הספרן לספריה. כן יש לציין את מספרם הרב של בעלי השכלה בין הספרנים. גם תנאי הקריאה של הקורא בהתישבות העובדת אינם קלים. הישובים מעניקים לספריות תקציב הוגן למדי, אולם הדרכה, עצה וכיוון בקריאה אין ביד הספרן לתת בתנאים אלה ובתנאי חוסר הכשרה מקצועית.

15. מסקנות.

בהתישבות העובדת — האוירה נוחה לקריאה. גם בלי תנאים טובים ובלי ספרנים מומחים — קוראים לא מעט. אבל הקריאה היא סתמית. ואם ברצוננו להעלותה לרמה נאותה עלינו להכשיר את הספרן ואת הספריה לתפקידים אלה. חקר הספריה הוא גם מכשיר רגיש לבדיקת המצב התרבותי ועל הספרן לעשות זאת מדי פעם בפעם. ע"י הקריאה אתה עומד על נטייתם הרוחנית של החברים. ספריה מכוונת ומדריכה דורשת תנאי עבודה שיש בהם כדי להרחיב דעתו של אדם, לכן יש צורך בבנינים מיוחדים מותאמים לספריות, וזמן פנוי לספרן לעבודה, לקריאה ולמחשבה. הספריה הכללית בהתישבות העובדת — יצאה כבר מחיתוליה והמדור לספריות צריך לדאוג ביחוד להכשרה מקצועית לספרן, לכלי עבודה מתאימים, להרחבת ידיעתו הביבליוגרפית והשכלתו המקצועית של הספרן, ע"י עריכת קורסים והדפסת חומר-הדרכה וחומר ביבליוגרפי.

לבסוף, דברים אחדים על הקיבוץ והמושב. המושב מפגר בכל שטחי הספרייה לעומת הקיבוץ והקבוצה. אין ברצוננו לעמוד כאן על הסבות בפיגור, אבל מחובתנו לומר, כי הספרייה במושב דורשת טיפול מיוחד ומאמצים מיוחדים לביסוסה ושכלולה. על ועדי המושבים וספרניהם לשים לב לבעיה זו. והמדור לספריות של המרכז לתרבות יעמוד לימינם.